

УДК 392.3(477.74):37.03“1920/1950”

Н. Б. Галушка

**ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ В СІЛЬСЬКИХ РОДИНАХ
20–50-х рр. ХХ ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОДИМСЬКОГО
ТА МИКОЛАЇВСЬКОГО РАЙОНІВ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

У статті зроблена спроба удосконалити поняття «виховний ідеал», спираючись на польовий матеріал, зібраний в Кодимському та Миколаївському районах Одеської області.

Ключові слова: виховний ідеал, польові дослідження, етнопеддагогіка.

Дослідження актуальне в плані вивчення етнічної історії українського народу, його духовної культури, формування і еволюції традицій та звичаїв. Виділене поняття «виховний ідеал» на основі польових матеріалів, що відображають систему народного виховання, може бути використаним для удосконалення сучасної системи національного виховання.

Емпіричні матеріали щодо даного питання, з різних регіонів України, представлені ще в роботах українських дослідників ХІХ — початку ХХ ст. Зокрема у працях П. П. Чубинського, М. Дерлиці, Н. Заглади, З. Кузеля, В. Кравченка, Марка Грушевського тощо [8, с. 77]. Теоретичне обґрунтування українського виховного ідеалу започатковане К. Ушинським і розвинуте у педагогічній творчості Г. Ващенко, зокрема у його відомій праці «Виховний ідеал». На значущість родинного виховання для формування світогляду підрастаючого покоління вказували С. Ф. Русова, І. М. Стешенко, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський та ін.

Останніми десятиріччями питання родинного виховання засобами української етнопедagogіки розглядаються в історико-педагогічних працях В. І. Скутіної, Т. І. Мацейків, Є. І. Сявавко, Р. П. Скульського та ін.

Здобутки української етнопедagogіки на основі мовознавчого, фольклорного, народознавчого й соціологічного матеріалів розкриваються в працях М. Г. Стельмаховича, А. Б. Щерби-

ни, Л. Г. Ковалю, О. П. Рудницької, І. Я. Зязюна, Г. М. Сагач. У своїх наукових працях вони простежують шляхи формування особистості засобами родинної педагогіки, розглядають традиції українського національного виховання.

У нашому дослідженні репрезентований матеріал зібрано автором протягом 2009–2012 років у двох районах Одеської області — Миколаївському та Кодимському. Основним джерелом роботи є польові дані, які відображають систему виховання 20–50-х рр. ХХ століття, оскільки період народження респондентів коливається в межах зазначених хронологічних рамок. Даний регіон відноситься до Південно-Східного Поділля, порубіжжя лісостепу і степу, і є важливим розширенням до вивчення етнопедagogічного контексту регіону.

Завданням даної розвідки є дослідження поняття «виховного ідеалу» в селянських родинах 20–50-х років, з опорою на матеріал, зібраний у селах Південно-Східного Поділля.

Як відомо, основним орієнтиром у системі виховання будь-якого народу є вироблений ним виховний ідеал — особливе уявлення про те, якою повинна бути людина. Це уявлення народ втілює у своєму фольклорі, традиціях, народній педагогіці. На різних етапах етнічної історії «ідеал» підлягає перегляду, наділяється кращими рисами, що відповідають історичному контексту. У різні епохи розвитку суспільства проблема мети виховання розв'язувалася по-різному. Цільова спрямованість виховного процесу змінювалася відповідно до основних історичних типів або систем виховання. Зміна цілей виховання на різних стадіях історії людства не була випадковою чи довільною, вона відбувалася в силу закону обумовленості виховання характером суспільних відносин.

Ідеал (франц. *ideal*, від грец. *idea* — ідея) — уявлення про взірць людської поведінки і стосунків між людьми, що виникають із розуміння мети життя [11, с. 32]. Виховний ідеал — еталон (взірець) особистості, що служить головним орієнтиром у вихованні молодого покоління. Він знайшов своє відображення і втілення в рідній мові, фольклорі, національних звичаях, традиціях, родинному побуті, святах, обрядах, настановах, правилах громадянської поведінки, символах, народних чеснотах, нормах християнської моралі, різних видах мистецтв, ремеслах і промислах народу. Цей ідеал передається від старших

покоління молодшим, які його доповнюють і удосконалюють [5, с. 28].

Дитина, народжуючись на світ, одразу потрапляє під виховний вплив своєї родини, виховний ідеал якої вже сформовано під впливом старших поколінь і скореговано суспільством, тобто важко визначити, коли саме, з якого віку починається виховання дитини відповідно до народного ідеалу [10]. Його формування залежить від виховання, умов життя і діяльності людини, від особливостей власного досвіду. Ідеали дітей різного віку різняться як змістом, так і структурою й дієвістю. Мета виховання має об'єктивний характер і виражає ідеал людини в узагальненій формі. Вона об'єктивно відображає вимоги конкретного суспільства, що визначаються рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. З розвитком продуктивних сил і виробничих відносин трансформується і мета виховання. Ідеали народного виховання змінювались залежно від соціально-економічних і історичних умов. Однак українська етнопедагогіка має і постійний ідеал. Це — людина праці. Усі інші ідеали є ніби відгалуженням, доповненням його [11, с. 32].

Всіма народами цінується працьовитість, чесність, взаємодопомога, розум, здоров'я, доброта, скромність, пошана до старших, любов до Батьківщини. В особистісному ідеалі всіх народів головне — не національна приналежність, а загальнолюдські риси [2, с. 27]. Аналізуючи польовий матеріал Південно-Східного Поділля, переконуємось, що «виховний ідеал» також базується на загальнолюдських принципах.

Одна з головних складових «ідеалу» у вихованні підростаючого покоління в сільських родинах зазначеного періоду була працьовитість. До праці привчали кожного дня, знайомлячи з різними видами сільськогосподарської чи хатньої роботи. У народній педагогіці головними методами виховання є праця та власний приклад. Залежно від вікового періоду та статті дитині приділяли відповідну увагу, наділяли обов'язками, дозволяли розваги, які виховували відповідальність. Трудову діяльність починали рано. Особливо рано залучали до роботи з причини смерті батька або якщо була велика родина. Обсяг роботи відповідав віку і статті дитини. Так діти до чотирьох років займались легкою роботою, наприклад, носили воду на поле селянам, доглядали домашню птицю, навесні збирали гусінь з дерев, від-

ганяли горобців з конопель тощо. До 10 років активніше залучались до дорослих занять, зокрема випасу худоби, свиней, заготівлі дров, збору бур'яну, обробки присадибних ділянок тощо. З ранніх років привчали до традиційних ремесел, таких як вишивання, ткацтво, гончарство [1]. Часто в цьому віці діти допомагали батькам виконувати колгоспну норму роботи. У віці від 10 до 15 років підлітки виконували усі види дорослої праці, в тому числі могли самостійно працювати в колгоспі. Крім усієї хатньої роботи, дівчата повністю відповідали за догляд, молодшими братами та сестрами [9].

У такій робочій активності знаходили діти час і для розваг. Популярні ігри відображали сімейний, господарський та суспільний побут. Розвивали дитячий розум, кмітливість, моторику. Зокрема поширеними на всій досліджуваній території були ігри — гарбузики, свинки, жмурки, котирки, дуки, черчики та інші [12; 16]. Переважали колективні ігри без статевого розділення. Такого роду ігри проводили на свіжому повітрі, в рухливій формі, що сприяло фізичному та розумовому розвитку.

Під час участі в календарних обрядах, таких як колядування, посівання, діти не тільки розважались, але й розвивали свої вокальні, музичні та артистичні навички. Все це впливало на дитячу комунікацію з однолітками та старшими людьми, їх соціалізацію в громаді.

Іграшок було мало, в основному саморобні. Дівчата полюбили гратись ляльками з «дрантя» або з кукурудзяних качанів [4]. Хлопцям майстрували дерев'яні возики, свистки тощо. Складне матеріальне становище батьків змушувало дітей вигадувати ігри та іграшки для себе, багато спілкуватись з ровесниками, що розвивало дитячу кмітливість та комунікативність. Таке різноманітне середовище було націлене на виховання розумної та здорової дитини.

Доброта, скромність — невід'ємна частина поведінки зразкової людини. Цих рис сільські діти набирались з навколишнього середовища, в якому росли. Скромне матеріальне становище батьків привчало до послухності та взаємодопомоги молодше покоління.

Харчування дітей відзначалось простотою. Поділу на дорослу та дитячі їжу не було. Як тільки дитина переставала отримувати материнське молоко, її переводили на споживання

коров'ячого [12]. У врожайні роки діти харчувались овочами, які вирощували на своїх присадибних ділянках, стравами з кукурудзяної крупи (мамаліга, хліб тощо), пили узвар з фруктів та чай з ромашки, малини, абрикоси та інше.

Чесність — одна з основних людських чеснот, якість, що відображає одну з найважливіших вимог моральності. Вимога чесності обумовлена необхідністю спільної діяльності людей в процесі соціальної практики, взаємній координації їх дій і потребами повсякденного життя. Всі опитані респонденти підтверджують думку про відсутність обману та крадіжок серед дітей. Приклади крадіжок не згадав жоден із респондентів. Якщо дитвора 4–6 років і могла обманути батьків чи старших, то з досягненням дорослості така практика підлягає табуванню. Обманути батька чи матір вважалось великим гріхом.

Також змалечку вчилися і взаємодопомоги. Відносно рідко сварились з приводу не поділеного одягу чи іграшок, навпаки частіше ділились особистими речами. У великих сім'ях часто була тільки одна пара взуття, тому діти по черзі її носили, ходили в школу чи працювали [17].

Практика народного виховання передбачає формування у кожної людини моральних оцінок з позицій добра, справедливості, що витікає з народного поняття моралі: моральний той, хто шляхетний, добрий, чесний, праведний. Сюди належать і такі поняття: людська гідність, честь, людяність. Основними критеріями оцінки моральної гідності є праця і повага до батька, матері, старшої людини. Той, хто без належної поваги ставиться до літньої людини, — завжди потрапляє в халепу, той, хто забуває про рідних батька і матір, — негідник, моральна потвора [10].

Пошана до старших людей чи батьків, послухність, риси, які прищеплювали молоді, оскільки без цього не уявляли поведінку зрілої дорослої людини. До батьків і старших дитвора зверталась виключно на «ви». Слова батька чи матері не могли бути піддані критиці чи неслуху. Діти підкорялись волі батьків та старших людей, дорослі слідували за тим, щоб малеча не слухала розмови, які ведуться між старшими та не сиділи поруч за столом. За непокору одразу слідувало покарання. Право на зауваження щодо поведінки дітей мали всі дорослі односельчани, і не тільки рідні [15].

За традицією народної педагогіки діти в сім'ї від батьків, дідусів, бабусь, старших братів і сестер запам'ятовують, що не гарно не слухати батька чи мати, обманювати їх, глумитись з немічних, лицемірити, бути байдужим до чужих бід, тому в українських сім'ях панувала традиція привчати дітей до піклування про старших та хворих [7].

«Ідеальна» людина у свідомості селян завжди пов'язана з місцем свого народження, зі своєю родиною, і цей зв'язок є нерозривним. Любов до Батьківщини, свого села, родини простежується у всіх сферах сімейного життя в тому числі і вихованні. У 20–50-х рр. ХХ століття селяни не мали змоги вільно пересуватись та змінювати місце проживання, тому часто поняття «батьківщина» асоціювалось із своїм селом, регіоном, але не з державою. Цю думку підтвердили всі опитані респонденти. Селяни жили в атмосфері взаємодопомоги та спільного піклування своєю вулицею, своїм селом. Така колективна відповідальність за місце свого проживання, загальна атмосфера поваги до місцевих звичаїв, традицій та їх дотримання передавалось підростаючому поколінню як непохитний закон.

Релігійному селянському світосприйняттю притаманно у життєвих ситуаціях надіятись на Бога, на його піклування, що лягло в основу здорового оптимізму й мужності. В українських селах регіону у зазначений період склалась складна ситуація із церковним життям. Традиційно релігійна українська громада в силу політичної ситуації та ідеологічної політики держави була позбавлена вільного доступу до храмів. У більшості сіл храми було закрито або знищено, тому селяни не могли регулярно відвідувати богослужіння. В тих селах, де храми було збережено, дорослі в обов'язковому порядку вели своїх дітей на службу, привчали до християнського обряду, вчили молитви. Там, де храми були відсутні, релігійне виховання обмежувалось вивченням молитов (найчастіше цього вчили старші люди, бабусі та дідусі), дотриманням звичаїв, прив'язаних до церковно-календарних свят. Незважаючи на складну релігійну ситуацію у свідомості народу взірцева людина повинна була бути богобоязкою, уникати гріховних вчинків та дотримуватись заповідей та приписів християнської релігії.

Таким чином, «виховним ідеалом» в українській селянській родині періоду 20–50-х років ХХ століття за матеріалами Ко-

димщини та Миколаївщини була людина, якій притаманні такі риси, як працьовитість, здоров'я, розум, кмітливність, доброта, скромність, чесність, взаємодопомога, пошана до старших, любов до Батьківщини, любов до Бога.

Такий «виховний ідеал» чітко орієнтований на всебічний гармонійний розвиток особистості, на трудову і духовну вправність. Він виник та зміцнів на власному народному ґрунті, але увібрав у себе ключові елементи християнської та загальнолюдської культури.

Джерела та література

1. Брошкова Ганна Іванівна, 1942 р. н., с. Баштанків, Кодимського р-ну Одеської обл.
2. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал / Ващенко Г. Г. — Полтава, 1994. — 122 с.
3. Вовкобой І. М. Виховне значення сімейних традицій на сучасному етапі розвитку суспільства / Вовкобой І. М. // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Педагогіка. — 2011. — Вип. 124/2011 — С. 42–45.
4. Войтина Ганна, 1919 р. н., с. Стрюкове, Миколаївського р-ну Одеської обл.
5. Волков Г. Н. Етнопедагогіка: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Волков Г. Н. — М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 168 с.
6. Гайдай Галина Петрівна, 1930 р. н., с. Каховка, Миколаївського р-ну Одеської обл.
7. Городиська Ганна Карпівна, 1927 р. н., с. Лабушне, Кодимського р-ну Одеської обл.
8. Забловський А. В. Соціалізація дитини в традиційній культурі українців XIX — початку XX століть: ритуально-аритуальні аспекти / Забловський А. В. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія — 2004. — № 74/76. — С. 76–80.
9. Казновська Ніна Дмитрівна, 1949 р. н., с. Баштанків, Кодимського р-ну Одеської обл.
10. Комісарик М., Тютюнник І. Роль етнопедагогіки у вихованні шанобливого ставлення дітей до дорослих / Марія Комісарик, Інна Тютюнник // Вісник Прикарпатського університету: Педагогіка. — 2010. — Випуск XXXII — С. 140–149. — Режим доступу до журн.: <http://arr.chnu.edu.ua/handle/123456789/385>
11. Мосіященко В. А. Українська етнопедагогіка: Навч. посіб. / Мосіященко В. А. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. — 176 с.
12. Рубенська Євгенія Маркіянівна, 1935 р. н., с. Загнітків, Кодимського р-ну Одеської обл.

13. Сивачук Н. Виховний потенціал українських народних колискових пісень/ Сивачук Н. // Початкова школа. — 2006. — № 1. — С. 51–55.
14. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання / Стельмахович М. Г. — Івано-Франківськ, 1996. — 180 с.
15. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка: навч.-метод. посібник / Стельмахович М. Г. — К. : ІЗМН, 1997. — 229 с.
16. Тацієнко Варвара Меланівна, 1930 р. н., с. Стрюкове, Миколаївського р-ну Одеської обл.
17. Школьна Катерина Яківна, 1916 р. н., с. Грабове, Кодимського р-ну Одеської обл.

Анотації

Галушка Н. Б. Воспитательный идеал в сельских семьях 20–50-х гг. XX ст. (по материалами Кодымского и Николаевского районов Одесской области).

В статье сделана попытка усовершенствовать понятие «воспитательный идеал», опираясь на полевой материал, собранный в Кодымском и Николаевском районах Одесской области.

Ключевые слова: воспитательный идеал, полевые исследования, этнопедагогика.

Galushka N. B. Educational ideal in rural families in the 1920–1950 (based on the materials of Kodymsky and Mykolaiv regions of Odessa area).

This article attempts to refine the concept of «educational ideal», based on field data collected in Kodymsky and Mykolaiv regions of Odessa area.

Key words: educational ideal, field research, ethnopedagogy.

Надійшла до редакції 24 липня 2013 р.